

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟ
ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Τὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν εὐτύχησε τὸ 1993 νὰ ἀποκτήσει ἓνα ἀνέκδοτο βυζαντινὸ χρυσόβουλλο. Τὸ θαυμαστὸ αὐτὸ ἀπόκτημα (B. E. 584) εἶναι δωρεὰ τοῦ καθηγητῆ κ. Πέτρου Πρωτονοτάριου, συλλέκτη βυζαντινῶν νομισμάτων μὲ βαθειὰ γνώση καὶ πεῖρα. Ἡ γενναιόδωρη προσφορά του, μοῦ ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ ἀφιερῶσω στὴ μνήμη τοῦ Διονυσίου Α. Ζακυθηνοῦ, τοῦ ἀλησμόνητου καὶ ἀνεπανάληπτου δάσκαλου, ἓνα ξεχωριστὸ δεῖγμα τῆς βυζαντινῆς σφραγιδογλυφίας.

Γενικὰ τὰ βυζαντινὰ χρυσόβουλλα σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ μολυβδόβουλλα¹ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλο βαθμὸ σπανιότητος καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτά, ποὺ εἶναι ἕως σήμερα γνωστά, κατανέμονται ἀνάμεσα στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὸ Βατικανό². Τὰ τεμάχια ποὺ φυλάσσονται στὸ Ἅγιον Ὄρος ἀνήκουν κυρίως στὸ δεύτερο μισὸ

1. α) Ἡ συλλογὴ τῶν βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν εἶναι ἀξιόλογη. Βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὰ Μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Ἀθήνα 1917. Τὰ τελευταῖα εἴκοσι πέντε χρόνια, γίνεται μία μεγάλη προσπάθεια διάσωσης ἀπὸ τὴ διάβρωση αὐτῶν τῶν μολυβδοβούλλων μὲ πολὺ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Βλ. ΜΑΝΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ and ΜΑΡΙΝΑ ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΥ, «The conservation of the Byzantine Lead Seals in the Numismatic Museum of Athens», *Studies in Byzantine Sigillography*, τόμ. 2, Dumbarton Oaks, Οὐάσιγκτων 1990 (edited by Nicolas Oikonomides), σελ. 1-6.

β) Βλ. ἐπίσης γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν μολυβδοβούλλων τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, ΑΝΝΑΣ ΑΒΡΑΜΕΑ - ΜΙΝΑΣ ΓΑΛΑΝΗ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Μολυβδόβουλλα μὲ γνωστὴ προέλευση ἀπὸ τὶς συλλογές τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν», *Studies in Byzantine Sigillography*, ὁ.π., σελ. 235-271.

2. P.H. GRIERSON, «Byzantine Gold Bullae, with a Catalogue of those at Dumbarton Oaks», *DOP* 20 (1966), σελ. 241 καὶ σημ. 11, 12 (μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία).

του 11ου αιώνα και στην εποχή των Παλαιολόγων, ενώ εκείνα που βρίσκονται στο Βατικανό χρονολογούνται στην Παλαιολόγεια εποχή.

Τὰ βυζαντινά χρυσόβουλλα είναι τόσο στενά συνδεδεμένα με τὰ βυζαντινά νομίσματα, ὥστε πολλές φορές στο παρελθόν είχε ἐπέλθει σύγχυση ἀνάμεσα στις δύο κατηγορίες. Ἡ εἰκονογραφία τῶν αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων ὅπως και ἐκείνη τῶν μολυβδόβουλλων, εἶναι πολλές φορές ὅμοια με ἐκείνη τῶν νομισμάτων, στην πρώτη ὅμως περίπτωση δὲν διαφέρει οὔτε τὸ μέταλλο, ἐνῶ στη δεύτερη ὁ μόλυβδος δὲν χρησιμοποιήθηκε ποτὲ για τὴν κατασκευὴ νομισμάτων και δὲν συντρέχει λόγος νὰ ἐκληφθοῦν αὐτὰ ὡς νομισματικὲς κοπές³.

Στὴν προσέγγιση τῆς ταυτότητας τοῦ αὐτοκρατορικοῦ χρυσόβουλλου ποὺ παρουσιάζουμε σὲ τοῦτο τὸ κείμενο μᾶς ὀδηγοῦν ἡ χαραγμένη στὴν πίσω ὄψη ἐπιγραφή και ἡ εἰκονογραφία. Ἡ περιγραφή του εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Ἔμ. Ὁ Χριστὸς γενειοφόρος κάθεται μετωπικὰ σὲ θρόνο με ἔρεισίνωτο.

Στὸ πεδίο δεξ. και ἄρ. $\Gamma \Sigma \chi \varsigma$ Στικτὸς κύκλος.

Ὅπ. Κυκλικὴ ἐπιγραφή: $\text{+ ΜΙΧΑΗΛ Π Σ Τ Ο Κ Ρ Δ Τ}$

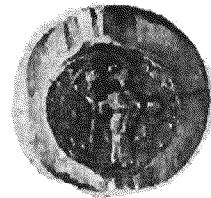
Ὁ αὐτοκράτωρ γενειοφόρος στέκεται μετωπικὰ και κρατεῖ στὸ δεξι λάβαρο και στὸ ἄριστερό ἐνσταυρο σφαῖρα. Στικτὸς κύκλος. Διπλοκτυπημένο. Διάμετρος: 22 mm. Βάρος 6.41 γρ. (Εἰκόνα 1 και 1α).

Οἱ Γεώργιος Ζάκος και Ἀλέξανδρος Βεγλερῆς στὸ μνημειῶδες σύγγραμμά τους για τὰ βυζαντινά μολυβδόβουλλα⁴, περιγράφοντας στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου 150 τύπους αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων, συμπεριλαμβάνουν ἓνα χρυσόβουλλο (βούλλα χρυσῆ τρισολδία) και ἓνα μολυβδόβουλλο τοῦ Μιχαήλ ΣΤ' τοῦ Στρατιωτικοῦ (1056-1057)⁵ με

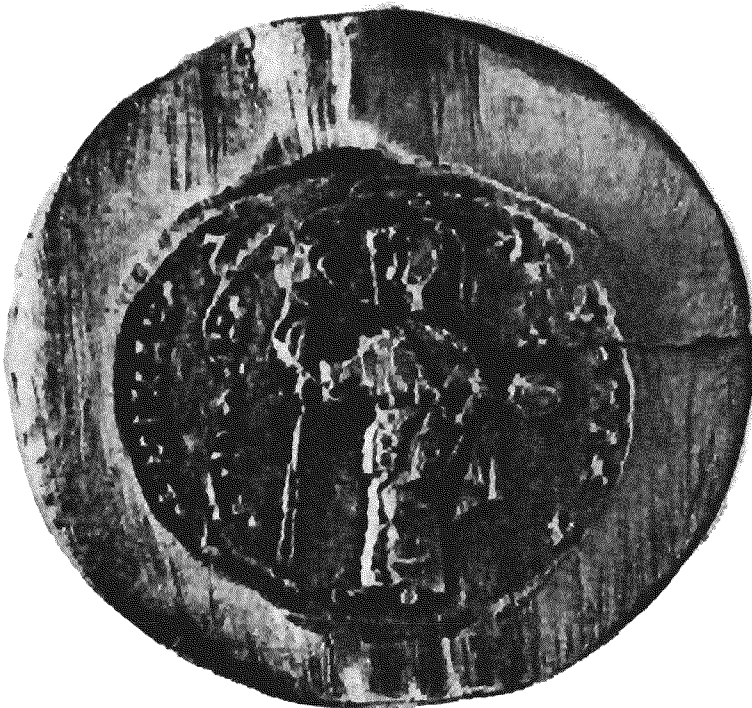
3. GRIERSON, ὁ.π., σελ. 239 και σημ. 1 και 2.

4. G. ZACOS and A. VEGLERY, *Byzantine Lead Seals*, τόμ. II, Βασιλεία 1972.

5. ZACOS-VEGLERY, ὁ.π., σελ. 75-76. Για τὸ χρυσόβουλλο, βλ. ἐπίσης GRIERSON, ὁ.π., σελ. 250.

Εἰκ. 1

Εἰκ. 1α (×4)

τὴν ἴδια ἐπιγραφή ΜΙΧΑΗΛ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ, ἀλλὰ μὲ διαφορετικούς εἰκονογραφικούς τύπους ἀπὸ ἐκείνους τοῦ χρυσόβουλλου τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου (προτομή Ἰησοῦ Χριστοῦ γενειοφόρου μετωπική καὶ προτομή τοῦ Μιχαήλ ΣΤ' γενειοφόρου, μετωπική). Ὑπάρχει ἐπίσης ἓνα χρυσὸ τεταρτηρό, τὸ ὁποῖο μὲ βεβαιότητα ἀποδίδεται στὸ Μιχαήλ ΣΤ', τὸν Στρατιωτικό⁶, μὲ τὴν ἴδια ἐπιγραφή Μιχαήλ αὐτοκράτωρ στὴν πίσω πλευρὰ καὶ μὲ παράσταση ἢ ὁποία παρουσιάζει σημαντικὴ ὁμοιότητα μὲ ἐκείνη τοῦ χρυσόβουλλου τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου. Ὁ ἱστάμενος ἐδῶ γενειοφόρος αὐτοκράτορας δὲν κρατεῖ τὰ ἴδια σύμβολα, ἐπίσης ἢ διευθέτηση τῆς ἐνδυμασίας παραλλάσσει ἀπὸ ἐκείνη τοῦ χρυσόβουλλου. Ὑπάρχει ὅμως ἓνα ἰσχυρὸ στοιχεῖο ποὺ συνδέει τὶς αὐτοκρατορικὲς σφραγίδες τοῦ Μιχαήλ ΣΤ' μὲ τὸ τεταρτηρό, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ ἴδια ἢ ἐπιγραφή.

Ὁ Philip Grierson στὸ ἄρθρο του γιὰ τὰ βυζαντινὰ χρυσόβουλλα, περιγράφοντας ἓνα χρυσόβουλλο τοῦ Μιχαήλ ΣΤ' τοῦ Στρατιωτικοῦ, τὸ ὁποῖο ἀναδημοσίευσαν οἱ Ζάκος καὶ Βεγλερῆς⁷, εὔστοχα παρατηρεῖ ὅτι ἡ χρῆση τοῦ τίτλου «αὐτοκράτωρ» ἀντὶ τῶν τίτλων τοῦ «βασιλεὺς Ρωμαίων» καὶ «δεσπότης», τοὺς ὁποίους προτίμησαν οἱ Μιχαήλ Δ' (1034-1041) καὶ Μιχαήλ Ε' (1041-2) ἀντίστοιχα, ὀδηγεῖ στὴν ἀπόδοση αὐτοῦ τοῦ χρυσόβουλλου στὸν Μιχαήλ ΣΤ' (1056-1057)⁸.

Ἀντίθετα ἓνας ἀριθμὸς μολυβδοβούλλων τοῦ Μιχαήλ Ζ' Δούκα (1071-78), ποὺ δημοσίευσαν οἱ Ζάκος καὶ Βεγλερῆς, ἔχει τοὺς ἴδιους εἰκονογραφικούς τύπους τοῦ χρυσόβουλλου τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, ἀλλὰ διάφορη ἐπιγραφή: ΜΙΧΑΗΛ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΡΩΜΑΙΩΝ Ο ΔΟΥΚΑΣ⁹.

Ἐξάλλου καὶ στὰ χρυσᾶ νομίσματα τοῦ Μιχαήλ Ζ' ἡ ἐπιγραφή τῆς πίσω πλευρᾶς καταλήγει σὲ ΟΔ, δηλαδή ὁ Δούκας.

6. PH. GRIERSON, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, τόμ. III 2, Οὐάσιγκτον D.C. 1973, σελ. 721, 722, 754, 757, ἀρ. 2, 1-4. — C. MORRISON, *Catalogue des Monnaies Byzantines de la Bibliothèque Nationale*, τόμ. II, Παρίσι 1970, σελ. 638, ἀρ. 49/CP/N/01-02.

7. ZACOS-VEGLERY, ὁ.π., σελ. 75, ἀρ. 83.

8. GRIERSON, *Byzantine Gold Bullae*, σελ. 250.

9. ZACOS-VEGLERY, ὁ.π., σελ. 85-86, ἀρ. 95a-e, πίν. 25.

“Όλα τὰ παραπάνω στοιχεῖα ἐνισχύουν τὴν ἄποψη, ὅτι τὸ χρυσόβουλλο, πὺ ἀπέκτησε τὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο ἀνήκει στὸ Μιχαήλ ΣΤ' τὸν Στρατιωτικὸ, τὸν τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας¹⁰, ἡ ὁποία κυβέρνησε τὸ Βυζαντινὸ Κράτος ἐπὶ ἑκατὸν ἐνενήντα ἔτη.

Τὸ βάρος του εἶναι 6.41 γρ. καὶ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συσχετισθεῖ μὲ ἐκεῖνο τῶν σολίδων. Οἱ Ζάκος καὶ Βεγλερῆς ἀναφέρουν ὅτι ὑπῆρχαν καὶ χρυσόβουλλα ἀπροσδιορίστου βάρους¹¹. Ἴσως θὰ μποροῦσε νὰ γίνεῖ ἕνας ὑπολογισμὸς σὲ σχέση μὲ τὸ τεταρτηρό, ὁπότε θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ 1¹/₂ τεταρτηρό.

Τοὺς ἴδιους εἰκονογραφικοὺς τύπους τοῦ χρυσόβουλλου τῆς δωρεᾶς Πρωτονοταρίου συναντᾶμε, τρεῖς περίπου δεκαετίες ἀργότερα, σὲ χρυσόβουλλα τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ¹². Θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου εἶναι ὁ πρόδρομος γιὰ τὶς μετέπειτα αὐτοκρατορικὲς σφραγιδές.

10. Βλ. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324-1071*, Ἀθήνα 1977 (ἀνατύπωση), σελ. 464-465 καὶ σημ. 1: «κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Α. Vogt ἔμελλε νὰ θέσῃ τὴν τρέμουσαν ὑπογραφήν του εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα τῆς ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου».

11. ΖΑΚΟΣ-ΒΕΓΛΕΡΥ, ὁ.π., σελ. 4.

12. GRIERSON, ὁ.π., σελ. 251, ἀρ. 7 καὶ σημ. 62. ΖΑΚΟΣ-ΒΕΓΛΕΡΥ, ὁ.π., σελ. 89-90, ἀρ. 101.

